

niemieckiej w języku polskim oraz w dydaktyce przekładu literackiego, która opiera się między innymi na badaniach porównawczych oryginału z tłumaczeniem lub różnymi jego wersjami. Z punktu widzenia odbiorcy praca literaturoznawcza z tekstami antologii może się opierać na porównawczej analizie i interpretacji tekstów lub poszukiwaniu kontekstów, tła historycznego i kulturowego ich powstania w celu ich lepszego zrozumienia. W przypadku antologii przekładów wartość naddaną stanowi szybka dostępność do szerokiego spektrum wielu ważnych utworów literatury niemieckiej oraz filologiczny komentarz towarzyszący w spisie rzeczy odbiorowi tekstu oryginalnego. Korzystanie z *Antologii* w celach dydaktycznych, na przykład w odniesieniu do badań nad przekładem literackim, ale także historycznoliterackiego przeglądu kanonu literatury niemieckiej, ułatwiłby aneks tekstów oryginalnych oraz ich innych, wcześniejszych tłumaczeń. W dobie cyfryzacji, przy uwzględnieniu praw autorskich i innych ograniczeń formalnych, wydanie *Antologii* w wersji elektronicznej lub ogólnodostępnej wersji internetowej mogłoby w przyszłości pomóc miłośnikom literatury niemieckiej w zapoznaniu się z jej klasycznymi dziełami oraz obecnymi w nich polskimi wątkami.

Agnieszka K. Haas
(Gdańsk)

Mirosław Ossowski (2024): *Max Toeppen (1822–1893). Historyk, filolog, dyrektor gimnazjalny*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, ss. 205

<https://doi.org/10.26881/ssg.2025.52.09>

Max Toeppen (1822–1893), którego pełne imię i nazwisko brzmiały Maximilian Pollux Toeppen (Töppen), niemiecki historyk oraz ceniony za obiektywizm współtwórca historiografii krytycznej, współcześnie jest znany także w Polsce z edycji dokumentów źródłowych, między innymi rękopisów najstarszych kronik pruskich, a także z książek i artykułów naukowych poświęconych działalności zakonu krzyżackiego na terenie Prus Wschodnich oraz kultury i wierzeniom mazurskim. Toeppen posługiwał się rozbudowanym jak na tamte czasy instrumentarium metodologicznym, a na jego bogaty dorobek składają się krytyczne wydania materiałów źródłowych, w tym średniowiecznych i wczesnorenansowych rękopisów – tak niemieckich, jak i spisanych po łacinie (s. 39) – oraz akt stanów pruskich.

W polskim przekładzie jeszcze w XIX w. ukazała się w Warszawie jego książka *Wierzenia mazurskie z dodatkiem zawierającym klechdy i baśnie Mazurów*, która doczekała się wznowienia w 2014 r.¹ Trzydzieści lat temu w opracowaniu naukowym Grzegorza Jasińskiego i tłumaczeniu Małgorzaty Szymańskiej-Jasińskiej została wydana jego *Historia Mazur. Przyczynek do dziejów Krainy i kultury pruskiej*² (por. s. 117–120).

¹ Warszawa 1894, przekład Eugenia Piltzówna. Por. Mirosław Ossowski, *Max Toeppen...*, s. 9; tytuł oryginału *Aberglauben aus Masuren mit einem Anhang enthaltend Masurische Sagen und Märchen*, Aufl. 2, Danzig 1867.

² Max Toeppen (1995, wyd. 2: 1998): *Historia Mazur. Przyczynek do dziejów Krainy i kultury pruskiej*, Olsztyn: Wspólnota Kulturowa „Borussia” (tytuł oryginału: *Geschichte Masurens. Ein Beitrag zur preussischen Landes- und Kulturgeschichte*, Leipzig 1870).

Biografia Toeppena autorstwa profesora Mirosława Ossowskiego, kolejna publikacja książkowa w bogatym dorobku naukowym gdańskiego germanisty, jest owocem kwerend przeprowadzonych w polskich i niemieckich bibliotekach i archiwach. Zebrane materiały źródłowe pochodzą z Archiwum Państwowego w Gdańsku (dokumenty z archiwum Elbląga), a także zasobów Archiwum Państwowego w Olsztynie (akta Uniwersytetu Albrechta i archiwum państwowego w Królewcu) oraz Tajnego Archiwum Państwowego Fundacji Pruskiego Dziedzictwa Kulturowego w Berlinie. Autor pozyskał ponadto archiwalia PAN Biblioteki Gdańskiej, Niemieckiego Narodowego Archiwum Literatury w Marbach oraz Biblioteki Badawczej w Gotha. Publikacja opiera się na dokumentach oraz opracowaniach naukowych, notatkach prasowych i programach szkolnych z XIX w., a także prywatnej i służbowej korespondencji i wspomnieniach znajomych Toeppena. Zawiera także wykaz skrótów (odnoszący się do nazw cytowanych czasopism w języku niemieckim i nazw archiwów), obszerną bibliografię, bibliografię adnotowaną dzieł Maxa Toeppena oraz indeks nazwisk. W zasadzie wszystkie ważniejsze postaci występujące w monografii zostały opatrzone datami urodzenia i śmierci.

W swoim życiu zawodowym Toeppen był historykiem, badaczem dziejów Prus Wschodnich, pozostającym na uboczu akademickiego nurtu pasjonatem historii zakonu krzyżackiego i architektury regionu, miłośnikiem mazurskiego folkloru, jego podań i wierzeń, filologiem oraz nauczycielem gimnazjalnym. Większość pracy zawodowej upłynęła mu na nauczaniu przedmiotów humanistycznych w gimnazjach Elbląga, Poznania, Olsztynka, Kwidzyna i ponownie Elbląga. Autor podzielił biografię w porządku chronologiczno-topograficznym na rozdziały związane z etapami działalności Toeppena we wspomnianych miastach, organizując pozostałe konteksty (w tym ówczesne wydarzenia polityczne) wokół szczebli kariery i związanego z nimi systemu oświaty oraz publikacji książkowych niemieckiego badacza. Na tle biografii poznajemy historię ośrodków naukowych, w tym uniwersytetu w Królewcu i placówek oświatowych, a także związane z nimi postaci świata nauki, literatury i polityki. Zaznajamiamy się również z wycinkiem historii Prus Wschodnich drugiej połowy XIX w., ówczesną specyfiką środowiska akademickiego i życia szkolnego oraz metodologią badań historycznych prowadzonych przez Toeppena.

Biografia odkrywa także fakty z jego dzieciństwa, opowiada o relacji z bratem bliźniakiem Antonem, któremu nadano imię drugiego Dioskura, Castor, i starszym bratem Moritzem, o koneksjach rodzinnych oraz dalszych losach potomstwa Toeppena. Ciekawe fakty dotyczące jego osobowości poznajemy za sprawą przytoczonych wspomnień Alexandra Rehberga, nauczyciela rysunku z Kwidzyna, który zetknął się z nim na gruncie służbowym i prywatnym (por. s. 131 i n.). Biografię zamykają informacje o chorobie, przejściu na emeryturę, a nawet pożegnalnych spotkaniach z nauczycielami i uczniami, które odbyły się w elbląskim mieszkaniu Toeppena pod koniec jego życia.

Nie tyle dokonania naukowe, co działalność zawodowa Toeppena jako nauczyciela i dyrektora gimnazjalnego wpływa na wybór najważniejszego chyba filaru tej monografii, jakim są informacje o funkcjonowaniu systemu oświaty, w tym gimnazjów i szkół wyższych, oraz o metodach dydaktycznych stosowanych w szkołach Prus Wschodnich drugiej połowy XIX w. Losy Toeppena stanowią z kolei ciekawą ilustrację relacji, jakie panowały w ówczesnym świecie nauki. Ukończenie prestiżowego Kolegium Fryderycjańskiego w Królewcu oraz studia na tamtejszym Uniwersytecie Albrechta zdawały się gwarantować świetną karierę ambitnego

absolwenta, jakim był Toeppen. Tak się jednak nie stało. Mimo zdobytego doktoratu i habilitacji bezskutecznie starał się o posadę na Uniwersytecie, a nieudaną karierę akademicką kompensował intensywnymi badaniami. Poświęcił się zgłębianiu historii regionu, która w naszych czasach stanowi ważny komponent badań, a wówczas jak wynika z przytoczonej przez autora monografii korespondencji akademików i wyższych pruskich urzędników, dopiero się rozwijała. Wydaje się, że właśnie ów wątek małej ojczyzny jako przedmiotu naukowego zainteresowania oraz wielokulturowy charakter terenów Prus Wschodnich czynią współcześnie dorobek Toeppena jeśli nie aktualnym, to dla wielu badaczy nadal atrakcyjnym.

Edukacja i historyczna pasja Toeppena stanowią, jak wspomnieliśmy, dwa najważniejsze filary książki Mirosława Ossowskiego. Charakterystykę tej pierwszej opiera na programach gimnazjów, w których pracował Toeppen, a wcześniej otrzymał wszechstronne humanistyczne wykształcenie. Nauka w Collegium Fridericianum, którego był absolwentem, przygotowywała do pracy w zawodzie nauczyciela w duchu kształcenia proponowanego przez Wilhelma von Humboldta. Gruntowność wykształcenia nauczycieli, którzy podobnie jak Toeppen uczyli różnych przedmiotów, dobrze ilustruje fragment ówczesnych programów szkolnych mówiący o wymaganiach, jakie stawiano absolwentom dzisiejszego odpowiednika szkoły średniej: „idealny maturzysta powinien być płynnie posługiwać się łaciną w mowie i piśmie, czytać Homera bez pomocy słowników, natomiast tragików greckich z ich pomocą. Powinien być też umieć poprawnie gramatycznie przetłumaczyć tekst z języka niemieckiego na grekę” (s. 21). Toeppen, jak wyjaśnia autor książki, uczył języków klasycznych i języka niemieckiego, a także historii, łącząc kompetencje filologiczne z historycznymi.

Informacje o kształceniu młodzieży, przedmiotach szkolnych i lekturach, przeplatające się ze wzmiankami o wydarzeniach z działalności gimnazjów, takich jak: epidemie, choroby, absencje i zgony nauczycieli oraz uczniów, rzucają nieco światła na społeczne aspekty ich funkcjonowania w Prusach Wschodnich. Nauczyciele gimnazjalni byli często przeciążeni pracą, otrzymywali stosunkowo niskie pobory, nie mieli szansy na szybki awans zawodowy, który był najczęściej możliwy dopiero po odejściu jednego z nauczycieli. Uczniom z kolei edukację utrudniały wypadki i nawracające choroby, jak na przykład epidemia cholery w Królewcu, gdzie na przełomie lat 1830 i 1831 Toeppen rozpoczął swoją edukację w Kolegium Fryderycjańskim. Dyrektor szkoły Friedrich August Gotthold następująco komentuje spowodowany absencją stan wiedzy uczniów: „Stan duchowy naszych uczniów po siedmiu i pół tygodniowej kanikule i feriach cholerycznych był zasmucający: nie tylko dziedziniec szkolny, ale też wiedza naszych uczniów porosła trawą. Jej usunięcie jest niestety wciąż jeszcze żmudnym zadaniem dla nauczyciela” (s. 23).

W monografii Mirosława Ossowskiego Toeppen jawi się jako ambitny uczony, ale także człowiek zachowujący wobec swoich podwładnych dystans, lojalny wobec państwa pruskiego funkcjonariusz publiczny, zawiadujący jako dyrektor kolejnymi placówkami edukacyjnymi. Autor wspomina o politycznej, a nawet propagandowej działalności ówczesnej szkoły, choć nie używa tego określenia. Toeppen, w latach późniejszych już jako dyrektor szkoły, traktuje wydarzenia polityczne i uroczystości państwowe jako okazję do kształtowania propaństwowej postawy uczniów, organizując na przykład (określone w książce jako „patriotyczne”, s. 126, 127) okolicznościowe obchody, uroczystości i przysięgi na wierność władcom.

Na tle życia i zawodowych awansów niemieckiego historyka pojawiają się także wcale nierzadkie wzmianki o ważnych w ówczesnym życiu politycznym wydarzeniach, takich jak: Wiosna Ludów, śmierć monarchów lub rządy Ottona von Bismarcka, oraz o przedstawicielach świata nauki i literatury, z jakimi się zetknął Toeppen. Konsekwentnie przestrzegany porządek chronologiczny prowadzi w książce do przemieszania wydarzeń i informacji ważnych z epizodycznymi, co czytelnikowi zainteresowanemu konkretnymi aspektami działalności Toeppena może utrudniać odnalezienie powiązanych ze sobą wątków.

Pewien niedosyt pozostawia sposób, w jaki omówiono w książce niezwykle obszerny i różnorodny dorobek naukowy tego pruskiego historyka. Być może nie było na to miejsca, być może także inny cel przyświecał autorowi. Opisuje on zadania poznawcze Toeppena, stanowiące „w zarysie istotę rozwijanej przez niego krytycznej metody badawczej, [...] a opartej na wieloaspektowej weryfikacji przedmiotu badań” (s. 39), ale pozostawia ich efekty bez komentarza. Toeppen jest co prawda częściowo znany w Polsce z opracowań historycznych, a te są w książce wymieniane, niemniej krytyczna analiza jego dokonań naukowych – a przecież to one zapewniły mu miejsce w historii – oraz ich zaktualizowana ocena lub konfrontacja z obecnym stanem wiedzy historycznej wydają się terenem, który czeka na ponowne odkrycie. Dorobek Toeppena jest opisywany przy okazji omawiania etapów jego życia zawodowego. Ważniejsze publikacje, które ukazały się w języku niemieckim i nie zostały dotąd przetłumaczone na język polski, są co prawda sukcesywnie, zgodnie z chronologią ich powstawania, wymieniane oraz zebrane w bibliografii (s. 179–200), która zawiera także tytuły odnoszących się do nich opracowań, ale ich wartość naukowa nie zostaje oceniona. Autor nie odniósł się także do kontrowersyjnych z polskiego punktu widzenia hipotez. Chodzi na przykład o to, w jaki sposób niemiecki historyk traktował wątki słowiańskie. W programie szkolnym pisze o sobie, że „przedstawił kilkusetletnią walkę niemieckiego i słowiańskiego narodu o posiadanie kraju, a następnie wykazał, jakie prawo do niego uzyskał naród niemiecki poprzez swoją pracę cywilizacyjną na tym obszarze” (s. 128). Z kolei w jednym z wystąpień skierowanych do dyrektorów szkół nazywa Niemców jednym z „głównych ludów” (s. 139) obok Greków i Rzymian. W swojej książce Mirosław Ossowski zachowuje dystans wobec podawanych informacji i stwierdzeń samego Toeppena, co pozwala wprawdzie czytelnikom wyrobić sobie własne zdanie, ale pozostawia pytanie, jak wiele podobnych poglądów znajduje się w dorobku naukowym Toeppena.

Czytając omawianą książkę, odnosi się niekiedy wrażenie, że została napisana z perspektywy niemieckiej, a nie dla polskiego odbiorcy, który na wiele spraw w historii relacji polsko-niemieckich może mieć inny pogląd. Wydaje się, że jej autor nie pochylił się należycie nad wątkami polskimi czy słowiańskimi, które przewijają się przez badania i biografię Toeppena. Z pewnym zdziwieniem możemy odnotować wspomnianą już pochwałę (pruskiego) patriotyzmu, który manifestuje się w kluczowych dla Prus momentach i jest kultywowany przez Toeppena. Z nie mniejszym zdziwieniem czytamy, że Poznań był „miastem w Prusach” (s. 74). Brak informacji, skądinąd oczywistej, że Poznań znajdował się wówczas od kilkudziesięciu lat pod zaborem pruskim, skutkuje pominięciem tego ważnego dla Polaków fragmentu dziejów. W chwili przyjazdu Toeppena był zamieszkanym także przez Polaków, z którymi jako nauczyciel musiał mieć styczność. Rodzi to pytania o jego nastawienie do uczniów polskiego pochodzenia. W książce natrafiamy także na dość jednostronny opis poznańskiej placówki, do której

w październiku 1853 r. Toeppen zostaje powołany jako drugi nauczyciel. Chodzi o Miejską Szkołę Realną w Poznaniu, której charakterystyki dostarcza autor na podstawie programu szkoły wydanej w 1855 r. (s. 74). Nie dowiadujemy się zaś, że otwarta w Poznaniu 15 października 1853 r. Miejska Szkoła Realna, w której Toeppen został zatrudniony jako nauczyciel, powstała z inicjatywy Karola Libelta i Edwarda Raczyńskiego, którzy podkreślali potrzebę nauczania w języku polskim i niemieckim w obliczu narastającej już wówczas germanizacji. Bez odpowiedzi pozostaje pytanie, jakie było podejście do sprawy polskiej Toeppena, który jako nauczyciel niemieckiego miał do czynienia z uczęszczającymi do szkoły Polakami.

Podsumowując, napisana przez Mirosława Ossowskiego biografia Toeppena przedstawia ciekawe konteksty jego życia i naukowego dorobku. Chronologiczny układ treści zbiera różne jakościowo wątki tematyczne, które przybliżają mniej znane fakty o ówczesnym świecie. Autor książki pragnął, jak się wydaje, przedstawić sylwetkę znanego filologa i historyka z zachowaniem całkowitej neutralności, która niekiedy, jak wspomnieliśmy, nasuwa kolejne pytania.

*Agnieszka K. Haas
(Gdańsk)*